

Husz Mária: A kulturális örökségpolitika fókuszpontjairól

A következő írás a kulturális örökség és a politika közötti viszonyokat vizsgálja, az örökségek speciális létmódját és az örökségre vonatkozó politikai cselekedetek és diskurzusok egyes típusait. A politika hatalomról szól és az örökség, természeténél fogva politikai jelenség, mióta csak a történelmet a háborúk győzteseinek és a hatalom birtokosainak szemszögéből mesélik. Egy örökségi objektum identitása állandóan a változás állapotában lehet a sokféle politikai, kulturális és gazdasági küzdelem közepette, melyet a múlt jelentése felett vívnak. Az uralkodó osztályok gondosan felügyelik a történelmi újjáteremtés tartalmát és formáját, önmagukat legitimálják azzal, hogy jelenkori szociokulturális értékeiket a múltra vetítik. Ez különösen a fejlődő országokban nyilvánvaló.

A kulturális, természeti és szellemi örökségek elismerése, megőrzése, fenntartása, használata, működtetése, bemutatása, interpretációja számtalan politikai döntést igényel. Mennyiben szólnak bele politikai eszmék annak a meghatározásába, hogy mi számít örökségnek, és hogyan mérhetőek össze ezek a szempontok például a régészet érveivel? Milyen örökséggel és múlttal kapcsolatos kérdések merülnek fel különböző társadalmakról, az örökség folyamatairól (Allen 2010: 154-197)? Kié a tulajdonjog, kinek az öröksége, kinek van rendelkezési joga, kötelessége az örökségobjektum felett? Az államigazgatás, a közjog, a civil társadalom milyen intézményei, hogyan és miképpen, milyen felhatalmazásból, mely elvekre hivatkozva, milyen törvények betartásával, mifajta költségvetésből biztosítják azt, hogy az adott emlék a társadalmi emlékezet kultikus tárgya, valamely kollektív identitás táplálója legyen? Hogyan lehet összeegyeztetni az örökség autentikusságának elvét a gazdasági hasznosítás követelményeivel? Miféle konfliktusok léphetnek fel a személyes, családi, helyi, regionális, nemzeti és nemzetközi szintek között?

E problémafelhőből jelen tanulmány keretei között arra a hipotézisünkre fókuszálunk, hogy bármely örökség valamiféle konstrukció, melynek rendeltetése lényegében politikai koncepció eredménye. A társadalmak, társadalmi csoportok és a hatalmon lévő kormányok szubjektív módon, saját ideológiai céljaiknak megfelelően interpretálják a múltat. Erős politikai befolyás alatt állnak azok a módszerek is, melyekkel az örökségi objektumokat meghatározzák. Ezek a hatások, ha nem is közvetlenül az örökségre vonatkoznak, újabb történelmi, társadalmi vagy kulturális lehetőségeket

nyithatnak meg, ugyanakkor eddig meglévőket módosíthatnak, illetve megszüntethetnek.

Számtalan különböző aspektusból definiálható már az örökség fogalma is. Esztétikai kritériumok alapján, történelmi jelentőség, gazdasági, társadalmi okok és hatások mentén. Sok szempontból különböző örökségek működnek egyszerre. Európai, közel-keleti, indiai, és más ambivalens, vagy egymással versengő örökség-modellről számos esettanulmány éri tetten az örökségekkel való bánásmódban a kormányok, a politikai hatalom szándékait, céljait és eszközeit, a változatos megoldási gyakorlatokat (Smith– Robinson 2009).

Bizonyos ideológiákat történelmi, kultikus épületek, múzeumok, műemlékek és emléktáblák, emlékhelyek, turisztikai tájak és más nyilvános helyek által tartanak fenn és mutatnak be. Az örökség reprezentálása legitimálja a jelenlévő társadalmi és politikai értékeket és struktúrákat. Az örökség tehát értékek (re)prezentációja, ezért használhatják a múlt manipulálására, kizárására vagy újraírására. Minden legitim örökség a múltak hatalmas választékából szelektál. Végső soron, a hatalom birtokosán múlik, hogy milyen örökség marad fenn (Timothy – Boyd 2003:258). A hatalom, a kizsorítási tendenciák, az ellenőrzés és a helyi részvétel érdekkülönbségeket indukál a hivatalos örökség diskurzus és a csoportérdekeket tükröző alternatív örökségnézetek között. Az autorizált, állami örökségkonstrukciók gyakran a hatalmon lévő osztály, az erőpozícióban lévő, vagy abba kívánczó vallás érdekét szolgálják. Versengő nézetekkel van dolgunk, amelyeknek érvényesülése a helyi politikai erőviszonyok játékán kívül a globális örökségfelfogás aktuális trendjeihez viszonyulástól is függ.

Az egyesült Európában és jelesül Magyarországon egyszerűbb és bonyolultabb is a helyzet. Itt az örökség (különösen az épített örökség) állami intézményeinek működtetési elvei, vezetése, miniszteriális irányítása, a politikai rendszerek váltakozásának befolyása alatt álló felelős szakember- és vezetői gárda cserélgetése, majd egymás szakmai kompetenciáinak kétségbe vonása és támadása van napirenden. A változó jogszabályi környezet, az önkormányzatok ismert finanszírozási és működési problémái nehezítik a döntéshozók helyzetét, a helyi védelemre fordítható szellemi és anyagi kapacitás folyamatos csökkenése a lokális értékek fokozatos elvesztését kockáztatja. A tendencia megállítására, esetleges megfordítására a jelenlegi jogszabályi háttér kevésbé alkalmas, egyre több önkormányzat él a jogszabályi lehetőséggel, és csökkenti helyi védett épületeinek számát, törli rendeletéből a helyi karakter megőrzésére irányuló szabályozási elemeket (Sónyák 2009). A frissen módosított örökségvédelmi Törvény szerint 2013. január 1-től, a hazánk által ratifikált Máltai Egyezményen ellentétben csak a „jelentős” kulturális örökségi értékek élveznek törvényi védettséget (Kulturális Örökségvédelmi Törvény 2001–2013). A törvényhozás a gazdaság és a tulajdonosok érdekeire, valamint az ügyintézés gyorsaságára hivatkozik. A műemlékvédelem magyarországi átszervezése és annak retorikája, a végrehajtó hivatali struktúra gazdasági-politikai szempontú változtatása meggyengíti a szakmai alapokról kiinduló, önálló műemlékvédelmi szemlélet továbbélését. A hatalmi erőviszonyok szerinti érdekcsoportok vitája éles (Rácz 2013), a szakmapolitikai műveletek általánosítására – számos publikált példa ellenére – kevesebb lehetőség van.

A turizmus maga is mindinkább keresi a kulturális termékeket, az örökségpolitikák játszmái így egyre nagyobb hangsúlyt kapnak. Ráadásul a turista-tekintet sem politika-közömbös. Az örökségek társadalmi hasznosításának közvetlen módja bonyolult örökség-menedzselési struktúrákat alkot, különösen a fejlődő országokban. Rálátásunk világosabb, ha tágabb horizontot nyitunk az elvi általánosításoknak.

A társadalmi örökségkonstrukciók modelljei

Az örökséget évszázadok óta az elméletben és a gyakorlatban is a társadalom homogenizálására használják, hogy megerősítsék az államiság, a területi hovatartozás, az etnikai jelleg és a kulturális identitás sajátos egységét. E cél érdekében a régészeti tények messzemenően manipulálhatónak mutatkoznak, hiszen a kulturális örökség létét és működését nem tudományos bizonyítékok határozzák meg, hanem a hittel és hagyománnyal összefonódott köz-érzék. Így az örökség, és annak materiális megjelenése, kollektív identitásképletek alapjává válik, s beépülve az egyének személyes identitáskonstrukciójába megalapozza az államhoz, territóriumhoz, néphez és kultúrához való tartozásukat. Az identitás és az örökség egységének koncepciója ily módon belső stabilitást és külső szilárdságot kínál (Dolff-Bonekämper 2009). Mivel az örökséget és az identitást egyaránt a társadalom konstituálja, az identitáskonstrukciók és az örökségkonstrukciók ugyanúgy a társadalom változásától, valamint egymástól kölcsönösen függő entitásokként léteznek, ez a két, egymással összefonódott struktúra idővel mitizálódik. Ekkorra a kívülről jövő kritikai ellenvetéseket és vitákat támadásokként, a belülről jövőket pedig árulásként értékelik.

Ilyen territoriális és kulturális metaforák alapozták meg az európai államok nagy nemzeti narratíváit. Mivel az egyesült Európa a nemzetiek mellett más térbeli és szociális paramétereket is igényel, a műemlékeknek és alkotásoknak másfajta jelentéspotenciálja is keletkezik. Olyan értelmezési és mozgási lehetőségek tárulnak fel, amelyek korábban nem voltak elképzelhetők (Council of Europe 2005). Az 1954-es Hágai Egyezmény kimondta, hogy „a kulturális javakban okozott károk, bármely nép tulajdonát is képezzék ezek a javak, az egész emberiség kulturális örökségének megkárosítását jelentik, minthogy mindegyik nép hozzájárult a világ kultúrájához” (A kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme 1954 -1957). Az UNESCO egyezmény (Világörökség egyezmény 1972) később megerősítette az értékek és jogok nyugati fogalmát. A múlt tulajdonlását és fenntartását máig elárasztja a területi örökségek néhol megoldhatatlannak látszó problémája, képes erodálni a központi kulturális kérdésekkel kapcsolatos társadalmi, politikai vagy vallási fenntartásokat. „A világörökség valódi sikere láthatóan attól függ, hogy milyen mértékben lesz egyetemes a felvilágosodás a világon” (Meskell 2002:568).

Az örökségkonstrukció térbeli és társadalmi kerete

Mivel a politika és a közigazgatás minden államban territoriális egységekben szerveződik, logikus, hogy az emlékérték-meghatározások is ezt a modellt követik. A jelentéshierarchiák térbeli rangsort tételeznek a lokálistól, a regionális, nemzeti, és - az UNESCO világörökség-listájának megalapítása óta - legfőleg az egyetemes szintig. Egy olyan emlékeknek, amelynek helyreállításához a központi állami költségvetést kívánják igénybe venni, nemzeti jelentőségűnek kell lennie, vagy legalábbis sikeresen kell ezt állítani. Így az a látszat keletkezik, mintha a mindenkor területi egységek megfelelnek az etnokulturális egységeknek. A történelem azonban azt mutatja, hogy a múltban semmi sem volt labilisabb, mint a területi határok. Egy emlék térbeli hovatartozása történetileg másként definiálható, mint ahogyan azt a jelenkori közigazgatási határok sugallják. Ezért egy örökségkonstrukció térbeliségét változóként helyes értelmezni. A migrációs mozgalmak szélessége, mélysége és hatótávolsága miatt az örökségkonstrukciók szociális kerete ugyancsak időtől függő változónak tekintendő. Az építészeti emlékek és a múzeumi tárgyak örökségi meghatározásakor külön-külön kell pozicionálni az időben alakuló lokális, a törvényes, a materiális, a formális, valamint a szemantikai státust. A régebbi építészeti emlékek térbeli és szociális kontextusa is gyökeresen megváltozhatott, elveszthette anyagát és jelentését, s újat kaphatott. A hely territoriális, állami hovatartozásának változásai, topografikus stabilitása, a jogi és kulturális tulajdonlás és használat, a rendelkezési igények, az intézményes értelmezési jogosultság, antagonizmusok, azaz a korábbi örökségkonstrukciókban viselt szemantikai jelentés mind-mind

befolyásolja egy örökség státusát. Szerepet játszik a lokális, regionális és nemzeti identitáskonstrukciók és -kötődések, az értelmezések és interpretációk története, hiszen a jelenkori értelmezés ezeket fűzi tovább, még ellentmondásaival is. Véglegesen körülhatárolt örökségstátus lehetetlen.

A gyűjtemények olyan tárgyakból állnak, amelyek korábban valahol máshol voltak. A tárgyak, korábbi használati és jelentés kontextusból kiszakítva, a kollekcióban más vonatkoztatási és értékelési keretet nyernek. Többszörös térbeli és kulturális hovatartozásukat a lokális és törvényi státus, a formális, materiális, és szemantikai helyzet határozza meg. Ezek a – helyenként élesen eltérő - jelentéstulajdonítások régebbi, összefonódások egyéb identitáskonstrukciókkal és identitáskötődésekkel jelentős konfliktusok forrásai lehetnek.

Ausztrál bennszülöttek egy csoportja például nehezményezi a csontvázak maradványainak kiását (az ősök szellemének mágiája miatt) és károsnak tartják kulturális termékeként tekinteni rájuk. Néhány régész viszont azzal érvel, hogy ha az onnan származó kulturális termékek és a tudományos kutatás tárgyát képező csontmaradványok a múzeumi gyűjteményből visszakerülnének az őslakosokhoz, ez a megsemmisülésüket jelentené. Természetesen a kortárs nyugati társadalmakon belül a kultúra és hit gyakran fellép az ellen, hogy esztétikai és történelmi értéket tulajdonítsanak tárgyaknak, tevékenységeknek és helyeknek. Ilyen esetekben cenzúrázás vagy vallási változás okozhatja - több-kevesebb nyilvános jóváhagyással - a tárgyak megsemmisítését vagy megcsonkítását (Harrison 2010:167).

Az örökség ártatlan szemlélő is lehet, ahogyan Angkor Vat templomai Kambodzsában, melyek súlyosan megsérültek az ország polgárháborúi közben a hetvenes és nyolcvanas években. A háború által okozott hatalmas károk mellett a legnagyobb veszteség az volt, hogy a háború miatt kimerültek azok a pénzügyi források, melyek segítségével megőrizhették volna ezeket az emlékeket. Húsz évig egyáltalán nem fordítottak energiákat a fenntartásra, hiszen a háborúzó erők foglalták el őket. Az építmények nagy részét visszavette a természet. Angkor Vat a francia Henri Mouhot felfedezése volt. A francia régészeti expedíciók a kolonizáció idején kezdődtek, amikor elsőként Louis Delaporte gyűjtő múzeumot szeretett volna alapítani Párizsban a műkincsek számára. 1878-ban az innen elszállított szobrokat be is mutatták a párizsi világkiállításon. Majd a 20. században az École Française d'Extrême-Orient (EFEO 2013) régészei a Service de conservation des monuments du groupe d'Angkor-csoportban a helyszínen végezték el a legfőbb kiásási, tisztítási, konzerválási, helyreállítási műveleteket, anastylosis módszerrel. A polgárháború lezárultával pedig, 1991-től Japán és az UNESCO valamint széles nemzetközi állami és privát szervezetek együttműködésével, a helyi lakosság képzésével és infrastrukturális beruházásokkal kezdődött a turisztikai hasznosítás serkentése (World Geographic Magazin: Angkor, 2013).

A kulturális tulajdon és az értelmezés joga

A társadalmi értékképzés európai modelljének szakmai kulcsszereplői a múzeumi kurátorok és a műemlékvédők, amennyiben felelősséget viselnek műtárgyak és épületek szemantikai jelentéséért, fontosságáért és interpretációjáért. Ők állapítják meg, milyen társadalmi érdeklődés várható valamely örökségi objektum iránt, hogy azt egy közvetíthető örökségkonstrukcióba beépítsék. Az örökségek sorsa feletti döntés azonban nem az ő kezükben van.

Számtalan restitúciós követelés mutatja a nemzetközi kulturális örökségpolitika élességét. Ennek homlokterében áll az a probléma, hogy a múzeumokban és gyűjteményekben fellelhető ingó tárgyak származása nem mindig vezethető vissza egyenrangú partnerek közötti kereskedelmi

kapcsolatokra. Kié az értelmezés joga, és ki az, akit ezt szintén megilletne? A lokális, a tulajdoni státusz és a jogi tulajdonigények mellé a tudományos és a kulturális szempontok is felsorakoznak. Bizonyos álláspontok szerint célszerűbb lenne a tárgyakon való osztózás helyett az értelmezés jogát megosztani akár olyan szereplőkkel is, akik nem a tárgy eredetének kultúrájából származnak (Dolff-Bonekämper 2009).

A nemzet, mint értelmezési opció

A szociokulturális hagyaték olyan részei, mint a babonák, a népzene és a népi élet gyakran alapjául szolgálnak a nemzeti identitásnak. A nemzetfogalom, mint szimbolikus értékekkel integrált közösség, a haza, mint az összetartozás vágya és célja, valamint a nemzeti örökségnek a szimbolikus javaktól a kultúrára és intézményeire vonatkoztatott eszméje – az európai múzeumi kultúrát és a történelmi örökség megőrzését meghatározó értelemben – a francia forradalom idején jelent meg. A hatalmi jelképek és a műkincsekben megtestesülő múlt eltörlésére irányuló vandalizmus megfékezésére Talleyrand, Grégoire abbé és Cambon a kultúra olyan fogalmával operált, amely az ország történelmi kontinuitását, a szabadság és a művészet megfeleltetését, a műemlékeknek a nemzeti oktatásban betöltött szerepét deklarálta. Ennek eszköze a szimbolikus objektivációk gyűjtése és a megőrzése volt. A zsarnokság, az egyenlőtlenség és a babona jelképeinek kontextusát a közvetlen tartalomtól és múltbeli történelmi funkciótól függetlenített kultúrafogalommal kellett felváltani. A művészeti és tudományos emlékek elpusztítását tiltó és a teljes történelmi örökség megőrzését elrendelő dekrétum a jakobinus terror alatt született meg és máig érvényes. A műemlék terminus épületre, sírra, szoborra, üvegablakra, technikai találmányra vonatkozott, mindarra, ami a nemzet történelmét dokumentálhatja. Ez azt jelentette, hogy a művészet, irodalom és a tudomány eladdig személyes, családi érdekkörbe tartozó emlékei egy mind bonyolultabb intézményrendszer illetékességi körébe kerültek, amely teljesítette a kontextustól való megfosztás funkcióját, profanizálta, semlegesítette őket. Paradox módon a hadizsákmány muzealizálása indította be azt a folyamatot, amelynek során a (mű)alkotások, eredeti rendeltetésük zárójelbe vételével az emberi szabadságot, a független fantáziát, alkotóképességet tették közkinccsé a nemzet minden tagja számára.

A modern 19. századi történelmi nemzetfogalom konstrukciójához is szükség volt az állampolgári érdekek pusztá egyezésén kívül olyan metaforákra, mint a leszármazás, a hősi múlt emlékezete, a történelmi örökség megőrzése. A nemzet tehát önmaga megalkotása közben hozta létre saját örökségét. A 19. században szilárdultak meg a nemzeti tudat szempontjából fontos műemléki örökség intézményei. A „megismerni és megóvni” jelszava a nemzeti romantika eszméivel karöltve, s politikai motívumokkal dúsulva, a nemzetállamok legitimitását szolgálta (Husz 2007:17-18). A nemzetállamoknak szükségük van nemzeti örökségre. Ez támogatja és erősíti a nemzetképletet, ugyanakkor elnyeli és hatástalanítja más társadalmi-kulturális csoportok vagy régiók potenciálisan versengő örökségét. Ezt a módszert gyakran alkalmazzák újonnan függetlenné vált országokban, ahol a vezetők különleges eseményeken keresztül egyesítik és irányítják az új nemzetet, hazaszeretetet alakítanak ki, emellett gyűlöletet és lenézést gerjesztenek más népek és korábban uralkodó csoportok iránt.

A háborúk általában erős nemzeti érzéseket keltenek, ezért hangsúlyozza sok ország a háborús örökséget, mint a csataterek, nemzeti temetők, ismeretlen katonák sírjai, hogy előidézze a kollektív hazaszeretet érzését (Irimiás 2013). A nemzeti múlt emlékművei nem azt mesélik el, hogy mi hogyan történt, hanem hogy hogyan kell emlékezni ezekre az eseményekre, és hogyan kell megünnepelni őket. A „nemzet lelke” nem azonos a nemzet örökségével, bár a két fogalom sok

közös vonással rendelkeznek. Laurajane Smith úgy fogalmaz, hogy a 19. századi „nemzeti és faji diskurzusok egybeforrasztottak különböző identitásbeli, történelmi és területi fogalmakat és naturalizálták a közöttük lévő viszonyt. Ezzel létrehozták a „vér és föld” doktrínáját. Az új, tömörebb kapcsolat, amelyet ma „örökségnek” nevezünk, a születő félben lévő nacionalizmus és az egyetemessé váló modernitás narratíváinak kontextusában jött létre (Smith 2006:18) ”.

Az örökségi építmények és műtárgyak meghatározásakor, a nemzeti keret világosan meghatározott politikai igényt nyilvánít ki, nemzetállami legitimációs stratégiákat szolgál, követi az aktuális hatalmi struktúrákat és költségvetési jogosultságokat. Ez alapozza meg az állami gondoskodás és fenntartás kötelezettségét. Azok az örökségi javak, amelyek nem illenek bele a nemzeti ideába, zavarják a szándékolt kulturális homogenitást. Ugyanígy a kritikai-analitikus dekonstrukciók a nemzeti identitás elleni támadásokként elhárításra számíthatnak. Az Európai Unió belüli az örökségpolitika célja nemzetek feletti identitás kimunkálása, olyan közös örökség megtalálása, amely egyesíti a tagállamokat, mégis az európai kultúrák sokféleségét és a multikulturalizmust hangsúlyozza.

A vallási keret, politikai erőszak és az egyetemes örökségérték-elv paradoxonjai

A világörökség ideájának legerősebb hatása a globális elképzelésekre az „egyetemes örökség érték”. Ha valami univerzális örökség érték lesz, az azt jelenti, hogy a tárgy, hely vagy gyakorlat jelentősége túlmutat a helyi határokon és megőrzése az emberiség „közös érdeke” lesz. Globális politikai döntés hatására válik egyetemes jelentőségűvé. Konfliktusba kerülhet a döntéshozatali eljárásban a kulturális sokszínűség megőrzésének elve és a világ „közös értéke” megőrzésének elve, azaz a honi kulturális és társadalmi vonatkozások hangsúlyozása és az adott tárgyak, helyek és gyakorlatok összefüggésbe hozása az emberiség örökségének eszméjével.

Az örökség nemzetközi politikai konfliktusba is keveredhet. A világörökségi lista módszerei, az elképzelések az örökség megőrzésére, vagy a hivatalos örökségdiskurzusok ütközhetnek az alternatív örökség-nézetekkel és markáns szerepet játszhatnak a nemzeti történelemben, a helyi vallásban és kulturális gyakorlatban. A világörökség-szisztéma „univerzalista” trenddé válhat a helyi örökség és kulturális gyakorlat sokféleségében. Ugyanakkor a világszervezetek lépéseket tesznek annak érdekében, hogy megvédjék a kultúrák sokféleségét, különösen az erősen homogenizáló törekvéseket mutató nemzetállamoktól.

A vallások történetében gyakori az ellentmondás, hogy némelyek tiltják az emberábrázolást, mint bálványimádást, mások pedig nem. Az emberiség történelme folyamán számos esetben előfordult „képprombolások” ennek a kontradikciónak és türelmetlenségnek a következményei. A tálibok által Afganisztánban megsemmisített Bamiyan Buddhák kapcsán történt a nemzetközi politika egyik legerőteljesebb, emblematisztikus beavatkozása az örökségbe (Bamiyan Buddha 2013). 2001-ben Afganisztánban, a félelmetes Bamiyan völgyben elpusztították a Buddha szobrokat. Rodney Harrison az afganisztáni, Bamiyan völgyben lévő nagy és kis Buddha megsemmisítéséről azt vizsgálja, mi történik, ha az örökség nemzetközi politikai konfliktusokba keveredik, a világörökségi lista módszerei, elképzelései, vagyis a hivatalos örökség diskurzusok ütköznek az alternatív örökség-nézetekkel és meghatározó szerepet játszanak a nemzeti történelemben.

A Bamiyan völgy Közép-Kelet-Afganisztánban, Kabultól mintegy 230 km-re-északnyugatra helyezkedik el. A terület egy közlekedési csomópontban fekszik, ahonnan keletre Kínába, délre Indiába és nyugatra Perzsiába vezet az út, a völgyet először a 3. században foglalták el, amikor a buddhizmus kultúrája Közép-Ázsiában a csúcson volt, és hamarosan – a negyedik századtól a

nyolcadik századig - a buddhizmus legfontosabb kolostori központja lett. Ebben az időben vájták a Bamiyan mészkő szikláiba, a fülkében álló két hatalmas monumentális figurát, a mai nevén Nagy és Kis Buddhát. Az 55 illetve 38 méter magas szobrok létrehozása feltűnő, monumentális emlékeztetője a völgy buddhista múltjának, ezek voltak a legnagyobb Buddha faragványok a világon. A Bamiyan völgy fontos korai települése volt a buddhista szenteknek, akik ott vannak eltemetve. Vélhető, hogy a monumentális Buddha szobrokat a harmadik és a hatodik század között vésték a sziklába. Történelmi feljegyzések utalnak az ünnepekre, amelyeket minden évben megtartottak, és amelyek számos zarándokot és utazót vonzottak a szobrokhoz. A tizenegyedik században jelent meg az iszlám művészet és építészet reflektálva a lakosság iszlám iránti igényére. A tizenharmadik század elején Bamiyan városát és a buddhista kolostort kifosztották. Bár a buddhista szobrokat nem rombolták le, de némi tartós kárt szenvedtek. A mogul császár, Aurangzeb, aki vallási fundamentalista volt, állítólag a tizenhetedik században elrendelte a hadseregnek, hogy ágyúval lőjék ki a nagy Buddha lábát. Bár nem voltak gyakorló buddhisták a Bamiyan völgyben ekkoriban (vagy ezt követően), a szobrokat úgy tekintették, mint erőteljes emlékeztetőket a múlt alternatív vallására. A szobrok torzítása szimbolikus módon mutatja a völgy új politikai vezetőinek hatalmi dominanciáját.

A Nyugat figyelmét a barlangok és műemlékek iránt először a tizenkilencedik században keltették fel azok az európai utazók és felfedezők, akik beszámoltak létezésükről, az első szisztematikus régészeti kutatásra az 1920-as és 1930-as években került sor, amikor a francia gyarmati Afganisztáni Francia Régészeti Missziót felállították. 1970-től Afganisztánban folyamatosan polgárháború volt. 2001 előttig néhány bamiyani barlang templomot lőporraktárnak és barakknak használtak a kormányellenes katonai csoportok. Az 1990-es évek közepéig több szobor arca, keze és lába elveszett, ez erózió és a nemzetközi rombolás miatt (UNESCO, 2003).

A tálibok először 1994-ben kerültek előtérbe, amikor a vezetőjük, a falusi lelkes Mohammed Omar Faruk Molla azt ígérte, hogy kiírtja a korrupciót, helyreállítja a békét, újra létrehozza a sariat, vagy iszlám jogot, ha hatalomra kerül. Hatalma alatt a tálibok egy keményvonalas, tekintélyelvű kormányzatot hoztak létre, és újra bevezették az iszlám büntetéseket. A férfiaknak törvénnyel rendelték el a szakáll növesztését, és a nőknek kötelező viselet lett nyilvánosság előtt a burka, amely az egész testükből csak egy vékony rést enged láttatni szemmagasságban. A televíziót és a zenét betiltották, és a lányokat 10 éves koruk után kitiltották az iskolából. A nyugati média megfigyelői jelentették a tálib vallási rendőrség elkötelezett törekvését az új törvények érvényesítésére, amellyel emberi jogokat sértettek, és a kormány nem talált nemzetközi elismerésre keményvonalas politikájáért, amelyek látható kapcsolatot teremtettek a globális terrorizmussal. A nemzetközi szimpátia elnyerésének kudarca ellenére a tálibok a történelmi jogok és hit hordozóinak tartották magukat. Csábító vallási fanatikusként látni őket, de az is világos, hogy a Korán és más vallási dokumentumok szabadon értelmezhetőek, így a tálibok is lehet, hogy jól gondolják, hogy amiben hisznek, az a hiteles örökségük. Ez a természetes mód, ahogyan ők magukat képviselték Afganisztánban és a nemzetközi médiában. 1997. április 17-én Mohammed Omar Faruk Molla kijelentette, hogy a tálibok lerombolják a Bamiyan Buddhákat, mint ikonokat és vallási képeket, mert az iszlám törvények ezeket tiltják. Nemzetközi tiltakozás és fellebbezés után 2001. február 26-án azonban Mohammed Omar Faruk Molla ismét kijelentette, hogy a tálibok lerombolják a szobrokat, mint bálványokat hogy azokat ne imádhassák sem most, sem a jövőben. Az UNESCO tiltakozása ellenére a szobrok néhány hét alatt elpusztultak. Légvédelmi fegyvereket, géppuskákat, dinamitot és aknákat használtak a teljes pusztításhoz. A tálibok a szobrok dinamittal történő felrobbantását videofelvételekkel, az üres vájatokat pedig fényképekkel igazolták a nyugati média felé. A Bamiyan Buddhák megsemmisítése volt a fordulópont, amely befolyásolta az USA

vezette koalíciót, hogy 2001-ben megtámadják és megdöntsék a rendszert.

A szobrok elpusztítására hozott törvény a nemzetközi egyezmények és a világ többi része elleni határozott ellenállásként tekinthető. Bár a korábbi nyilatkozatokban a pusztítást még vallási igényekkel magyarázták, Sayed Rahmatullah Hashiminak a New York Timesben tett későbbi interjújában azt mondta, hogy a döntés egy dühös reakció volt egy UNESCO által küldött külföldi delegáció javaslatára, hogy szállítsák a megsemmisítésre szánt tárgyakat a kabuli Múzeumba, amely felajánlotta ennek finanszírozását és a szobrok megőrzését. „A vallásunk szerint, ha valami ártalmatlan, akkor azt hagyjuk létezni. Ha a pénz a szobrokra megy, miközben a szomszédban gyerekek halnak éhen, akkor azok a szobrok károsak és elpusztítjuk őket” (Harrison 2010:162-163).

A Buddhák megsemmisítése és az arra adott későbbi válaszok egy meglehetősen távoli politikai szinten működtek. A Buddhák, mint vallási ikonok elpusztításának jelentősége a helyi lakosok szemében csekély aggodalomra adott okot. Egy globális politikai diskurzus része volt, amelynek középpontja az ENSZ és más országok részéről megnyilvánuló elutasítás, valamint az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsa által meghatározott gazdasági szankciók 1999-ben és 2000-ben, az al-Kaida lázadók és vezetőjük, Oszama Bin Laden bűnpártolása miatt. Ezek a távoli politikai érvek játszottak szerepet ebben az erős politikai ellenszegülésben. UNESCO Világörökség Bizottság 2003. júniusában tartott 27. ülése után a megmaradt Buddhák és fülkék, valamint a völgy egyéb régészeti maradványai egyszerre felkerültek a világörökség listájára, és a veszélyeztetett világörökségi listára.

A „képrombolásként” értelmezhető tettek szoros összefüggésben vannak az örökséggel, bár első pillantásra egyfajta „anti-örökségnek” látszanak. Ennek folyamán az emberek elismerik a kapcsolatot bizonyos tárgyak, helyek és szokások és a kollektív emlékezet között. Az objektumok és gyakorlatok megsemmisítése vagy eltávolítása kísérlet egy új kollektív emlékezethez vezető út egyértelmű kijelölésére (Benton 2010). Az eltávolítási folyamat az ábrázolás szimbolikus erejének elismerése – ha nincs szimbolikus ereje, akkor nem kell megsemmisíteni. Míg a Nyugatnak látnia kell a világörökség hihetetlen pusztulását, azt is meg kell gondolni, hogy a képrombolás ugyanúgy értékítélet, ahogyan más értékítéletek létrehozzák az örökséget. Ahogy a múzeumoknak döntést kell hozni arról, hogy mely tárgyakat őriz meg és melyeket nem, ugyanúgy az ábrázolások lerombolása is értékítélet következménye. A nehézség abban rejlik, hogy megértsük a globális kulturális elvek hatását az élő vallási és kulturális kifejezésekre.

A világörökség modellje feltételezi a kánon örökségét, valamint, hogy az örökség értéke egyetemes dolog, nem pedig az, amit az adott tárgyak, helyek és gyakorlatok pillanatnyilag jelentenek az embereknek. Ezért nagyon nehéz a veszteségek értékelése. A táliboknak a szobrok utálatosak voltak az iszlámra nézve és kellemetlen emlékeztetők egy iszlám előtti múltra. A világ többi része számára viszont lélegzetelállító és látványos leletek. Elvesztésük kár volt, különösen más országok buddhistái számára. Ez felveti a kérdést, hogy van-e mód az érvek egymással szembeni mérlegelésére.

A Bamiyan Buddhák elpusztítása a legjobb példa arra, hogy a célpont nem egyszerűen a szoboregyüttes volt, hanem a világörökség ideája általában, és különösen az Egyesült Nemzetek Szervezete. A világörökség, mint az Egyesült Nemzeteknek az univerzális kulturális tendenciákra vonatkozó szimbóluma, csábító célpontja lett egy olyan politikai rendszernek, amely úgy érezte, hogy kizárták a világméretű politikából. A Bamiyan Buddhák elleni támadás nem csak a szobrokra irányult, hanem egy sor materialista érték erőltetése ellen Afganisztánban, a nemzetközi közösség

imperializmusa ellen, amely nem ismeri a helyi törvényeket.

A 20. századi jelképpé alakult a világörökség-fogalom pajzs helyett egyfajta célpont lett. Ez a történet megmutatja, hogy bizonyos objektumok összekapcsolása bizonyos értékekkel néha ellentétes hatásokat vált ki. Azt mutatja, hogy ha valakik bizonyos objektumokat felruháznak ilyen értékkel, az vonzza mások agresszióját, akik úgy érzik, hogy kirekesztik őket. A világörökségek megsemmisítése politikai küzdelem része, amelyben az erősebb kormányok, akik ragaszkodnak a nyugati elvekhez az örökség kérdésében, ujjal mutatnak azokra, akik politikailag marginalizálódtak, miközben immunisak a saját hibáikra. A múltból való politizálás egyértelműen összefonódik sokkal bonyolultabb kérdésekkel, melyek a nemzetközi kapcsolatokat, valamint az örökségeket körülvevő jogi struktúrákat érintik.

Társadalmi részvétel a tervezésben és fejlesztésben

A hatalomtól függ, hogy a közösségeknek mennyi beleszólásuk van az örökségek hasznosításába. A legfőbb elv, hogy éppen nekik kell hasznot húzniuk örökségükből. Számos kormány és politikai rendszer támogatja és bátorítja, sőt elvárja a részvételt, míg más rendszerekben kifejezetten helytelenítik. Dél-Afrikában például nemhogy a bennszülött feketék öröksége nem volt része az örökségturizmus fejlesztésének, de a bennszülöttek semmilyen formában nem vehettek részt a döntéshozatalban. Az effajta kirekesztésnek régi tradíciói vannak a világon, pedig – gondolnánk – a helyiek ismerik legjobban az emlékeket, a hagyományokat és a helyeket. Sokszor az ő tradícióik, például a természettel kapcsolatban, sokkal inkább támogatják a fenntarthatóságot, mint a kívülállók gyakorlata.

Összegzés

A fenti gondolatmenetekből és az esettanulmányból látható, hogy a társadalom, a gazdaság, a vallás és a kultúra konkrét meghatározó szerepe bármely örökség konstitúciójában a politikai erők különböző szintjeinek küzdelmén alapul. A világörökség-koncepció az európai, homogénebb múlt-paradigma érvényességi határai között szabadabban érvényesülhet, azonban éppen a humanitás és az önrendelkezés tiszteletben tartásának elvét kell szigorúbb kontroll alá vetnünk, amikor egy többvallású, etnikailag megosztott, hatalmi viszályokkal mintázott örökségi helyszínen, örökségobjektum sorsáról mondunk ítéletet.

Felhasznált irodalom:

- A kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában, Hágában, 1954. évi május hó 14. napján kelt nemzetközi egyezmény, valamint az ahhoz csatolt jegyzőkönyv (a kulturális javak háború idején megszállott területről való kivitelének tilalma tárgyában) kihirdetéséről. 1957. évi 14. törvényerejű rendelet.
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=95700014.TVR ellenőrzés dátuma: 2013. október 16.
- Allen, Richard(2010): Heritage and nationalism In: *Understanding the politics of heritage*. Edited by Rodney Harrison. Manchester University Press, Manchester and New York, pp. 154-197.
- Bamiyan Buddha
<https://www.google.hu/search?q=bamiyan+buddha&sa=X&tbm=isch&tbo=u&source=univ&ei=DoR>
ellenőrzés dátuma: 2013. 10. 23.

- Benton, T. (2010): Heritage and changes of regime In Benton, T. (ed.) Understanding Heritage and Memory, Manchester: Manchester University Press/Milton Keynes, The Open University.
- Council of Europe - Explanatory Report to the Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (2005). URL <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/199.htm> - az aktualizálás dátuma: 2005. 10. 28.; ellenőrzés dátuma: 2013. 10. 08.
- Dolff-Bonekämper, Gabi (2009): Nemzeti - regionális - globális? http://www.magyarszemle.hu/cikk/20090921_nemzeti_-_regionalis_-_golbalis
- EFEO (2013) École française d'Extrême-Orient: La colonisation française au Cambodge et la reconstruction d'Angkor Vat <http://www.gakuji.keio.ac.jp/hiyoshi/hou/fukusenkou/3946mc0000023w1a-att/Nagi12.20.pdf> ellenőrzés dátuma: 2013. október 21.

ellenőrzés dátuma: 2013. október 16.

- Harrison, Rodney ed. (2010): Understanding the politics of heritage. Manchester University Press in association With The Open University.

http://www.kormanyhivatal.hu/download/f/5a/00000/Foepitesz_szakmai_konzultacio_KOH_Pecs_vitaindito2

ellenőrzés dátuma: 2013. október 18.

- Husz, Mária (2007): Hét fejezet a kulturális örökségturizmusról. Pécs: PTE, FEEK
- Irimiás Anna (2013): A katonai emlékhelyek turisztikai potenciáljának vizsgálata Észak-Olaszországban / The analysis of the tourism potential of war heritage sites in North-Italy In: Földrajzi Közlemények, 137. évf. 2. szám, 153-164.p.
- Kelly, Catherine (2009): Heritage tourism Politics in Ireland. In: *Cultural Tourism in a Changing World*. Edited by Melanie Smits and Mike Robinson. Channel View Publications, Clevedon – Buffalo – Toronto
- Kulturális Örökségvédelmi Törvény (2001–2013): 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0100064.TV

Magyar Szemle [Új folyam XVIII. 1-2. szám](#)

- Meskell, L (2002): Negative heritage and past mastering in archaeology. In: *Anthropological Quaterly*, vol.75, no.3., 557-574. p.
- Rácz (2013): Örökségvédelem és politikai kommunikáció In: <http://epiteszforum.hu/oroksegevedelem-es-politikai-kommunikacio> ellenőrzés dátuma: 2013. október 22.
- Smith, Laurajane (2006): *Uses of heritage*. Abingdon and New York: Routledge.
- Smith, Melanie – Robinson, Mike (2009): *Cultural Tourism in a Changing World. Politics, Participation and (Re)presentation*. Clevedon-Buffalo-Toronto: Channel View Publications
- Sónyák József (2009): A helyi építészeti örökség védelme, fenntarthatósága. Főépítész szakmai konzultáció 2009. 09.21. Pécs Online:
- Timothy, D.J. – Boyd, Stephen W. (2003): *Heritage Tourism*, London: Prentice Hall
- UNESCO (2003) Nomination file for the Cultural Landscape and Archeological Remains of the Bamiyan Valley [online] <https://www.google.hu/#q=http:whc.unesco.org%2Fen+%2Flist+208%2Fdocuments> ellenőrzés dátuma: 2013. október 17.

- UNESCO Világörökség egyezmény 1972 - 1985 (Magyarország csatlakozása)
<http://www.vilagorokseg.hu/portal/vilagoroksegrol.php?id=20070131183521>
- World Geographic Magazin: Angkor (2013) <http://www.hotdog.hu/worldgeo/unesco-vilagorokseg-tagj/angkor> ellenőrzés dátuma: 2013. október 21.